

Семантика предикатів (потреби) у контексті інших концептів дебітивної модальності

Оксана ТРОНЬ

(Прикарпатський університет імені Василя Стефаника)

Існує нагальна потреба комплексного вивчення дебітивної модальності та її концепт, орієнтованим на значення, оскільки всі вони безпосередньо пов'язані з ментальністю людини, з її культурним та освітнім рівнем. Це пояснюється й тим, що навіть термін «дебітивність» є новим 1 потребує

Дебітивність — модальний концепт, що передає доцільність, необхідність, зумовленість, обов'язковість, неминучість дії, складається з автономних мікрополів, які характеризуються диференційними ознаками і власним арсеналом вираження (якщо засоби вираження мікрополів збігаються, то вирішальну роль відіграє контекст). Вважаємо, що модальність дебітивності містить принаймні шість автономних концептів, на основі яких формуються модальності доцільності, необхідності (потреби, вимушеності), змушеності, повинності (норми і повинності), ідеалу, неминучості (невідворотності). Всі модальні смисли виражаються предикатами, компонентом значення яких є дебітивність.

Необхідність — автономний концепт дебітивної модальності; що репрезентує глибинний рівень облігаторності, характеризується власними семантичними ознаками та засобами вираження, означає неодмінну потребу здійснення якої-небудь корисної чи бажаної дії 1 безпосередньо (експліцитно) пов'язаний з категорією мети. Значення потреби виникає «в результаті поєднання значень «необхідність консеквента» і «придатності, користі оцінюючого об'єкта», «бажаності оцінюючого об'єкта» [6. с. 15].

В українській мові семантика потреби здебільшого передається інфінітивними реченнями, модальними модифікаторами (ММ) *треба, потрібно, необхідно* та іменником *потреба*. В інших слов'янських та індоєвропейських мовах значення необхідності (потреби) виражається модальними дієсловами (пор., наприклад: чеськ. *musiti*, с.-х. *mo-pam*; нім. *soffen, mussen*; англ. *must, have to, need*, італ. *dovere*-, ісп. *debe*га ін). В англійській мові це модальне значення також передається конструкцією *necessity + Inf*. ММ *necessary, unnecessary, needful, needless* та їх синонімами.

Диференційними ознаками висловлювань із модальним значенням необхідності (потреби) є такі: «інтенційність», оцінка «добре», «наявність користі», «спрямування у майбутнє», «наявність альтернативи», «волевиявлення», «намір», «нефактуальність».

Основою семантики необхідності (потреби) є ситуація свідомого вибору [7, с. 17]. Оскільки неможливо і неприродно прагнути чогось небажаного,

невигідного, вимушеного, зумовленого зовнішніми причинами тощо, то, зрозуміло, що інтенційні довольні вчинки пов'язані із свідомим вибором, тобто їх прагнуть вчинити, досягти. Це підтверджує Арістотель: «...напевно смішно стверджувати, нібито вимушені вчинки — це такі, до яких слід прагнути...» [1, с. 99]. Відмежовуючи свідомий вибір від бажання, Арістотель писав: «... свідомий вибір не буває пов'язаний з неможливим, і, якщо хто-небудь скаже, що він свідомо вибрав неможливе, його, мабуть, сприймуть за дурника. Але бажання буває (і) неможливого...» [там само, с. 100]. Далі він зазначає, що «свідомий вибір має справу із засобами до мети... У цілому вибір, схоже, спрямований на те, що залежить від нас* /гам само]. Ситуація свідомого вибору, так зване «практичне міркування» — термін наявних інтенційних логік — розглядається як процес формування наміру суб'єкта змінити що-небудь у своєму оточенні [5, с. 4]. 'Як бачимо, увага фокусується на дії, яка оцінюється як засіб для досягнення мети. В українській мові «практичне міркування» репрезентується виразом «для того, щоб...» (потрібно-(необхідно- треба)). Наприклад: «Інат Іванович сказав Оксанці, що для того, щоб калина прийнялася, її треба поливати щодня» (ЮМушкетик). «Для того, щоб правильно оцінити людину, судити про неї, треба разом працювати» (В.Собоко).

В англійській мові функцію «практичного міркування» виконує конструкція *in order to ... one should (must, have to)*, як-от: «In order to keep his car out of sight, Mr Boggis had to leave it on the road and walk about six hundred yards along a straight track» (Daht). «He knew that, in order to make a success of the farming business, he had to make sure they produced a large number of healthy lambs» (Hardy). «But Tony's money being gone, he had to do something in order to eat» (Lessing). Можливе й улучення цієї конструкції, як-от: «To make a farm pay you had to take advantage of modern inventions» (Maugham). «But, to reach the Great Vlei, which was beautiful, we had to go through the ugly bush» (Lessing).

Деякі висловлювання із модальністю необхідності (потреби), зокрема інструкції про необхідні засоби для досягнення певної цілі, в логіці «практич

ного міркування» розглядаються як цільові норми, тобто такі, які визначають, «що повинно, може чи не повинно бути зроблено для досягнення певного результату... Основою, в силу якої повинна виконуватись цільова норма, є бажання досягнення певного результату, основою слідування гіпотетичної норми виступає саме існування цієї норми* [4. с. 174]. Таким чином, якщо модальне значення вимушеності визначає дію як небажану, але обов'язкову, то модальність потреби (зумовлена цільовою нормою) — як бажану, і саме тому обов'язкову. Порівняйте: «You've got magnetism and you don't seem to have an idea how to use it». He chuckled. «By God, if you had that old hag would have had you out of the play you're in now before you could say knife. You've got to take the audience by the throat and say, now, you dogs, you pay attention to me, You've got to dominate them» (Maugham) I It may be that in order to realize the romance of life you must have something of the actor in you (Maugham). Очевидно, що в першому прикладі репрезентується модальне значення вимушеності, а в другому — необхідності (потреби). Висловлювання з модальним предикатом вимушеності супроводжується семантикою небажаності, жалю (to take the audience by the throat, you dogs). Семантичним інваріантом цих висловлювань є абсолютна оцінка «погано», оскільки дія відбувається всупереч волі суб'єкта, є, на його думку, поганою. У другому ж прикладі очевидна репрезентація оцінки «добре».

Слідом за СТуровською, стверджуємо, що «основа оцінки у висловлюваннях із модальним значенням потреби має полігенетичну природу, тобто, з

одного боку, це інформація про норму (необхідні засоби для досягнення нормативної цілі), а з іншого — це розпорядження, яке не можна порушувати» 18. с.41].

Щодо рівня категоричності (облігаторності), то він може бути середнім або високим. В останньому зазначеному прикладі ввідна конструкція *It maybe that* вказує на середній рівень, тоді як у реченні *We'll need to get the exchanges straight away (Cronin)* інтенсифікатор *straight away* позначає високий рівень облігаторності.

На тісний зв'язок модальності необхідності (потреби) і мети звернула увагу Н. Арутюнова: «Наявність цілі стимулювало формування модальності потреби» [2, с.273]. Як бачимо, дослідниця акцентує увагу на перспективі та доцільності виділення модальності потреби.

Необхідність характеризується експліцитно — телеологічним характером. Ця модальність спрямована на об'єкт інтенції і формується в контексті цілей та засобів для їх досягнення. Саме тому модальність потреби взаємодіє із семантикою вигоди та користі. Наприклад: «Він здібний, цікавий хлопець. В нього є свої ідеї ...Його (Кучерявого) треба підтримати, створити умови» (Ю.Щербак). «От і добре, — зрадів Супрун. — Оказія трапляється. Мені якраз треба півслупця на підшви купити» (М.Стельмах). «In this rain we need a compass (Hemingway). Now I must go back to sleep to be fresh' and beautiful for Miss Barkley» (Hemingway). Як бачимо, семантика вигоди та користі імпліцитно включає в себе оцінку «добре»: було б нелогічним робити щось з натхненням, що є некорисним, невідгидним і не приносить задоволення.

Зрозуміло, що ціль завжди належить до майбутнього часу. «Можна стверджувати, що це справедливо навіть тоді, коли ми говоримо, що зараз (в даний момент) маємо намір зробити щось. Насправді «зараз» у цьому випадку — це безпосередньо наступний момент часу» (9, с. 104]. Пор.: «I have to go this morning but I will remember the address to return» (Hemingway). «There is absolutely no need to work for the State now. The war's over» (Waugh). «Але ж їх [половців] треба відігнати від наших рубежів зараз, сьогодні! — вигукнув Святослав» (В.Малик). «Ще якусь хвилину тому його розтривожена душа аж стогнала, потребуючи людського співчуття, а тепер йому самому треба втішити людину» (М.Стельмах).

Наступний етап пов'язаний із когнітивними установками на досягнення мети, якими, на думку С.Туровської, суб'єкт дії не завжди володіє, але, навіть якщо він і має їх, то вони не ведуть до негайної реалізації дії [7, с. 14—15].

На відміну від модальності повинності, модальність потреби може вказувати на необхідні засоби для досягнення поставленої цілі. Наприклад: «Acting's a whole time job and if you want to

be really good you've got to give your whole self to it» (Maugham). «If you want to get work out of them you have to know how to manage them» (Leasing).

Засоби досягнення цілі можуть варіюватися, оцінюватися, змінювати свій порядок виконання, тобто можуть бути альтернативними, що суттєво відрізняє концепт необхідності від концепту повинності, диференційною ознакою якого є відсутність альтернативи. Як правило, у висловлюваннях із модальним значенням потреби наявність іншої варіативної дії виражена експліцитно: «Треба перев'язатися, а то кров'ю зйду» (Г.Тютюнник). «Тут треба було або ж зриватися несподівано, як то зробив був Долгорукий ще до снігу, або ж вдатися до великих приготувань, як тепер» (П.Загребельний). «Diving from that height in as little water as that, shefStel-lalhas got to turn like a flash the moment she touches the water. And if she doesn't do it right she's bound to bash her head against the bottom and break her back» (Maugham).

Неодмінна потреба здійснення якої-небудь дії у висловлюваннях із модальним значенням потреби вирізняється інтенсифікаторами обов'язково, неодмінно, безпремінно, конче, негайно в українській мові, як-от: «І вони дійшли висновку, що неодмінно треба створити систему роботодавців як одну із сторін системи соціального партнерства капіталістів і профспілок» ["Вітчизна". — 1999. - N5-6. - С.111]. «Але треба перевірити. Треба обов'язково виділити вірус і вивчити» (Ю.Щербак). «...І Ганка мимохіть усміхається — Явдошку Лаврущенко слід попросити безпремінно» (Є.Гуцало). «...Напружився [Орест], йому конче потрібно було простежити, куди летить птах...» (Ю.Мушкетик). «Але мало вислухати правду— треба негайно діяти, поки не впала корона з голови Імператора...» (М.Стельмах). В інших випадках інтенсифікатором виступає експресивна частка *таку*, яка створює ефект категоричної потреби (необхідності): «І такі треба видирати землю в тих, хто нажертися нею не може» (М.Стельмах). «Та й на забавку Максим віддасть лише одну рибину, бо треба-таки принести матері якусь копійчину, хай і вона знає, що він не якийсь халамидник, а помічник» (М.Стельмах). В англійській мові продуктивним інтенсифікатором виступає прислівник *only*. напр.: «Julia knew that she had only to call and Dolly would come running» (Maugham). «He replied obdurately that she had only to look around her to see what happened to children brought up as theirs would be brought up» (Lessing). Іноді категорична потреба (необхідність) увиразнюється іншими інтенсифікаторами, як-от: «We'll need to get the exchanges straight away» (Cronin).

На двобічний зв'язок модальності потреби і контексту вказала С.Туровська: «Для того, щоб адекватно визначити <...> висловлювання із модальністю не

обхідності, треба враховувати контекст. Є і зворотна залежність; якщо трапляється контекст, який має всі ознаки практичного міркування щодо майбутньої дії, то він в основному допомагає кваліфікувати висловлювання як висловлювання із модальним значенням практичної необхідності» [8, с.47]. Ця думка набуває вагомості актуальності у висловлюваннях, предикати яких не мають лексичного значення необхідності (в основному це інфінітивні речення). У більшості праць, присвячених семантико-граматичним особливостям інфінітивних речень, констатуються часткові значення повинності, необхідності дії. Загальним же інваріантним модальним значенням інфінітивних речень учені вважають «значення потенційності дії» [3, с.260]. Зовнішніми показниками потенційності дії є вищо-часові форми предиката, модальні модифікатори та певні синтаксичні структури, здатні передавати таюсами потенційності, як повинність, необхідність, вимушеність, неминучість тощо. Пор:

«Ту віру треба видумати. Знайти її в безмежній розмаїтості речей, у перемінності явищ. Виділити з тієї розмаїтості й перемінності символ справедливості і втілити його в людський образ» (Р.Іванчук). «Це була щаслива мить. Допомога і перемога! Тепер не про поразку думати, не про полон, смерть та ганьбу, а про перемогу, що вже яскріла на вістрях гострих кийських списів!» (В.Ма-лик). «Та Ігореві не хочеться втрачати жодного свого воя, І він усю надію покладає на несподіваність нападу. Приголомшити степовиків! Не дати опам'ятатися! Захопити зненацька! Взяти в полон!» (В.Малик). «...Нам без літака, як без рук. Шкідників нагальне отруїти, добрива розсипати по буряках, курчаток з Інкубатора привезти, мальків риби, ранню ягуду перекинути до столиці або хоч би й поле з пташиного льоту оглянути!» (Ю.Яцовський).

Як бачимо, саме в інфінітивних реченнях контекст виступає єдиним критерієм для визначення їх семантики.

Залежно від цілей та засобів для їх досягнення, характеристик часових інтервалів, що встановлюються між ними, висловлювання із модальним значенням необхідності (потреби) поділяємо на такі види:

1) в яких суб'єкт недостатньо поінформований про способи досягнення якої-небудь цілі, тобто неодмінна потреба здійснення дії передається через знання суб'єкта. Наприклад: «Для тривалого збереження свіжості і доброякісності продуктів їх, так само як і готову їжу, треба правильно розміщати в холодильнику, щоб забезпечувалася необхідна циркуляція повітря» (В.Кар-секіна, Ї.Калакура). «One has to remember how much has to be forgotten and how much has to be learnt when for the first time one faces life» (Maugham);

2) в яких мета формується в момент мовлення/а її реалізація відбувається у

невизначеному майбутньому. Наприклад: «Ой напевне, гнівається вона, що Миром вийняв з образа скло. Неодмінно треба вставити нове» (М-Стельмах). «Треба нам також викликати агітатора, а він уже все. як по бомазі, прочитає» (М-Стельмах). «She must learn to understand his need for the farm* (less/пз). «You've sot to learn to handle the money I sive you more intelligently» (Cheevel);

3) в яких засоби для досягнення мети виявились непридатними, а в результаті — неправильно зроблений вибір,-як-от; «Григорій»; Казав тобі; не треба тягнутись на, обидві половини, то зараз вже в якійсь халупі й сиділи б» (М.Стельмах). «...Забобонний парубок увесь час, не помічаючи цього, кривить обличчя: таки не треба було рубати того дерева, половина якого пішла на домовину» (М-Стельмах);

4) в яких вибір мети є проблематичним. Наприклад: «Працювати далі над сюжетом чи покинути?» (О-Донченко). «А хан Туглій. що загубився в натовпі ханів, витріщився на дружину 1 не знав, що робити, — схопити непутящу за кош та відтягти до своєї юрти чи промовчати, щоб не стати посміховиськом перед усім родом» (В-Малик);

5) в яких за допомогою певних засобів можна уникнути небажаних дій. Наприклад: Щоб двері не скрипіли, потрібно їх змастити. One must work hard not to fail an exam;

6) в яких засоби для досягнення мети виступають у певній послідовності:

спочатку (для початку, насамперед, спершу, насамкінець тощо), потрібно (необхідно, треба, слід 1 т.д.) зробити щось: «Для початку вам треба на них (зборах) виступити» (В.Дрозд). «...Та поки поблагословимо нового гетьмана, треба спершу повісити зрадника». (Р.Іванчук). «З позиції держави насамперед треба вивести наше законодавство у відповідність до західного» [“Вітчизна». -1999. - N5-6. - С. 110]. «Насамкінець Шпачиха впряглася в тачку, бо треба ж було вшанувати господаря, повезти його до саги купати» (О.Гон-чар}. Те саме спостерігається і в англійській мові, як от: «First he (Dick) would have to get out of debt, build a house, be able to afford the little luxuries» (les-sing). «This was clearly the first thing she [Mary] had to learn* (Lessing). «The first thing we must do is find food» (Bowles). «And then you had to come to the back of the stage» (Hemingway).

Як бачимо, дослідження предикатів необхідності (потреби) як автономного концепта дебітивної модальності із власним набором вираження і диференційними семантичними ознаками в контексті інших концептів дебітивності, орієнтованих на значення, є актуальним і постійно вимагає наукового підтвердження, незважаючи на досить велику кількість праць, об'єктом дослідження

яких є дебітивність.

Література

1. Аристогель. Никомахова зтика // Соч.; В 4-х т. - М.: Мысль, 1984. - Т.4.
2. Аругюнова Н.А. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. — М.: Наука, 1988.
3. Золотава ГА Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. — М., 1982.
4. Ивин АА. Основания логики оценок. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1970.
5. Ишмуратов АТ. Логический анализ практических рассуждений (форма-лизация психологических понятий). — К.: Наук. думка, 1987.
6. Мьішкіна НЛ Значения необходимости и способы передачи этих значений в оригинальных и переводных текстах немецкой и русской научной речи: Автореф. дис. ...канд. филол. наук.-М., 1979.
7. Туровская С. О семантической зоне модальности необходимости в русском языке // Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. — Тарту. — 1990. - вып. 896. труда по русской й славянской фило-ЛОГИИ.—С.4—19.
8. Туровская С. Проблемы изучения модальных смыслов:: теоретический аспект (на мат. совр. русск. языка). —Тарту, 1997.
9. Wright G.H. von.Explanation and understanding. — NY: Oxford .University Press, 1975.